

**Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том ІХ

**Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія
Випуск 7**

**Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том ІХ

**Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія
Випуск 7**

УДК 159.9537.015.3 + [159.9.015+159.92]

ББК 88.3 + 88.58

А 43

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
від 28 травня 2015 р., протокол № 6*

Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011

**Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України з психології
(Постанова Президії ВАК України від 01.07.10 №1-05/5).**

Головний редактор

Максименко Сергій Дмитрович, дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор (Головний редактор), **Чепелева Н.В.**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор (Заступник головного редактора); **Моляко В.О.**, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Балл Г.О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Карамушка Л.М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Смульсон М.Л.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор; **Кокун О.М.**, доктор психологічних наук, професор; **Швалб Ю.М.**, доктор психологічних наук, професор; **Піроженко Т.О.**, доктор психологічних наук, професор; **Гриць А.А.**, доктор психологічних наук, доцент; **Пророк Н.В.**, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник; **Кісарчук З.Г.**, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

А 43 Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ; Ніжин : ПП Лисенко, 2015. – Том IX. – Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Вип. 7. – 380 с.
ISBN 978-617-640-211-4

У збірнику висвітлюються актуальні теоретико-методологічні та прикладні проблеми загальної, етнічної та історичної психології.

Збірник адресований викладачам психології вищих навчальних закладів, науковцям-психологам та педагогам, аспірантам та студентам відповідного профілю, а також всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

ISSN 2072-4772

ISBN 978-617-640-211-4

ББК 88.3 + 88.58

© Інститут психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, 2015

ЗМІСТ

Максименко С.Д. <i>Психологічні лінії розвитку особистості – механізми розгортання чи новоутворення?</i> ...	6
Гурбаєв В.В. <i>Морально-ціннісне парадигмальне уявлення психологічної думки ХХ ст.</i> ...	17
Алексєєва О.І. <i>Практичний інструмент системи психологічного забезпечення розвитку конкурентоздатності управлінського персоналу освітніх організацій державної форми власності</i> ...	24
Білоконь І.В. <i>Дослідження процесів інтерпретації у вітчизняній психології</i> ...	30
Бохонкова Ю.О., Завацький В.Ю. <i>Психологічний аналіз різновидів ситуацій життєвих змін у зв'язку із ступенем їх впливу на діяльність людини</i> ...	35
Бугайова Н.М. <i>Особливості розвитку аутодеструктивної поведінки</i> ...	42
Бутко В.В. <i>Ключові зміни в образі "Я" жінок, потерпілих від насильства в сім'ї</i> ...	49
Вернік О.Л. <i>Психологічна готовність у життєдіяльності особистості</i> ...	56
Власенко І.А. <i>Специфіка внутрішньоособистісних конфліктів вчителів</i> ...	64
Возна В.Ю. <i>Ціннісне ставлення до професійної діяльності майбутніх фахівців творчих професій: проблеми мотиваційної готовності</i> ...	71
Володарська Н.Д., Мирошніченко М.М. <i>Групи як інструмент психологічної допомоги підліткам</i> ...	78
Гейко Є.В. <i>Функціональна структура полісистемної цілісності особистості</i> ...	85
Гончаренко С.А., Кондратенко Л.О. <i>Питання психологічної культури вчителя на перших психолого-педагогічних з'їздах (1906 – 1909 рр.)</i> ...	92
Грановська О.Я. <i>Психологічний час і вік особистості</i> ...	99
Девіс Л.А. <i>Психологічні особливості розвитку взаємин та співпраці дітей у закладах інтернатного типу</i> ...	104
Завацька Н.Є., Сербін Ю.В. <i>Психологічні особливості формування особистості сучасного студента</i> ...	111
Кирпенко Т.М. <i>Психологічні проблеми адаптації підлітків, які пережили травматичні події</i> ...	117
Клибанівська Т.М. <i>Особливості ціннісних орієнтацій студентів-аграріїв</i> ...	122
Коваль І.А. <i>Сучасні підходи до зміни парадигми здоров'я</i> ...	131
Ковальчук Ю.В. <i>Результати емпіричного дослідження поведінкового та регулятивного компонентів професійної Я-концепції офіцерів оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України</i> ...	137

Комар Т.В. <i>Теоретичні проблеми становлення професійної зрілості майбутнього фахівця</i>	143
Кормишев М.В. <i>Особливості розвитку цілепокладання вихованців закладів інтернатного типу</i>	150
Корнієнко О. В. <i>Індивідуально-типологічний (екстравертований) та факторно-порівняльний аналізи психосоматичного здоров'я студентів-дівчат та юнаків КНУ імені Тараса Шевченка</i>	157
Котова Ю.В., Недайбіда Ю.П. <i>Особливості толерантності до невизначеності особистості при прийнятті рішення під впливом випадкових факторів у точці біфуркації</i>	167
Левицька І. В. <i>Психологічні чинники формування готовності до професійної діяльності</i>	174
Легцев В.М. <i>Первинні концептуалізації досвіду особистості у художніх практиках та гуманітарному знанні XIX сторіччя</i>	180
Лотоцька-Голуб Л.І. <i>Психологічні особливості професійного вигорання лікарів</i>	187
Маслюк А. М. <i>Особливості переживання людиною травмуючих ситуацій</i>	193
Михайлюк І.В. <i>Структурно-функціональна модель діалогічної компетентності психолога</i>	200
Міляєва В.Р. <i>Мотивація професійного вдосконалення як провідна детермінанта розвитку фахової компетентності керівників у сфері освіти</i>	208
Музичук О.О. <i>Особистісні цінності у смисловому полі особистості у дослідженнях українських психологів</i>	216
Наконечна Н.В. <i>Цілеспрямоване формування організаційної культури приватного навчального закладу.</i>	222
Нежданова Н.В. <i>Теоретико-методологічні підходи до класифікації та структури професійно важливих якостей майбутнього фахівця</i>	229
Норчук Ю.В. <i>Сутність та зміст психологічної готовності до професійно-службової діяльності майбутніх військовослужбовців як особистісного утворення</i>	236
Пенькова О.І. <i>Самооцінка як фактор становлення процесу самовдосконалення особистості школяра</i>	244
Перегончук Н.В. <i>Психологічні особливості формування професійної компетентності майбутніх психологів в умовах глобалізації освіти</i>	250
Перепелюк Т.Д. <i>Я-концепція особистості як умова професійного становлення практичного психолога</i>	256
Подкоритова Л.О. <i>Застосування арт-терапії для самопізнання студентів соціономічної сфери</i>	261
Поладко Г.О. <i>Феохромоцитомна дисфункція та її взаємозв'язок із психологічним змістом</i>	268

Потоцька І.С. <i>Вплив тривожності на психологічне здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів</i>	273
Притула О. А. <i>Психологія діяльності кризис-менеджера</i>	281
Рождественський А.Ю. <i>Посередництво як форма розв'язання конфліктної ситуації</i>	286
Рождественська Т.П. <i>Національна свідомість особистості як предмет психолого - педагогічного аналізу</i>	289
Россова М. М. <i>Практичні рекомендації психологам, адміністрації школи та вчителям щодо особливостей застосування імпліцитного психологічного впливу в навчально-виховному процесі</i>	295
Савченко О.В. <i>Інструментальний компонент рефлексивної компетентності особистості</i>	302
Сердюк Л.З., Купрєва О.І. <i>Особистісний ресурс життєстійкості студентів із соматичними захворюваннями</i>	311
Сердюк Л.З., Соколюк А.О. <i>Психологічні чинники самодетермінації професійного становлення особистості</i>	317
Сіпко Л.О. <i>Вплив деструкцій психіки на поведінку особистості в соціумі</i>	322
Турбан В.В. <i>Розуміння та інтерпретування текстів студентами - майбутніми юристами</i>	327
Фатєєва М.С. <i>Проблеми висвітлення явища орторексії у працях сучасних зарубіжних психологів</i>	336
Франчук О. Ю. <i>Психодинамічний підхід до розуміння діалогічної взаємодії в психокорекційному процесі</i>	341
Харченко Н.А. <i>Постать Григорія Костюка в історії становлення психологічної думки України</i>	351
Цавалюк Т.О. <i>Інтелектуальні почуття молодих школярів: теоретико-методологічне дослідження..</i>	357
Шевчук І.В. <i>Гендерні особливості кризи середини життя</i>	361
Югов Є.А. <i>Копінг-поведінка в системі особистісного структурування: невротичний, межовий, психотичний виміри</i>	367
Наші автори	375

8. Мартынова Т. Н. Исследование формирования синдрома эмоционального выгорания в профессиональной деятельности социальных работников / Мартынова Т. Н., Бусовникова О. П. // Сибирская психология сегодня : сборник научных трудов. – Вып. 2. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2003. – 410 с.
9. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 5–7.
10. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 5. – С. 4–6.
11. Синдром професійного «вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової – К. : Міленіум, 2004. – 264 с.
12. Ялом И. Лжец на кушетке / Ялом И. ; пер. с англ. М. Будыниной. – М. : Эксмо, 2005. – 480 с. – (Практическая психотерапия).

В статье осуществлена попытка психологического анализа проблемы профессионального выгорания у специалистов «помогающих профессий» - врачей, психотерапевтов. Определена специфика проявления синдрома эмоционального выгорания, особенности и пути, методы профилактики развития данного синдрома.

Ключевые слова: выгорание, профессиональное выгорание, специалисты врачи, психотерапевты, эмоциональное выгорание.

The article made an attempt to psychological analysis of the problem of burnout from the experts «help profession» of doctors, therapists. The specificity of symptoms of emotional burnout, features and way of development of methods of preventing this syndrome.

Keywords: burnout, experts, doctors, therapists, emotional burnout.

• ДК 159.9 (09) +159.96

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ЛЮДИНОЮ ТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ

А. М. Маслюк,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна

В статті розглядається проблема переживання травмуючих ситуацій на прикладі досвідньо відомої праці В. Франкла «Сказати життям «Так!»: психолог в концлагері» та роботи В. Яніва «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)». Акцент робиться на подоланні комплексу меншовартості в історії української психології, оскільки робота В. Яніва заслуговує на не меншу увагу, ніж праця В. Франкла.

Ключові слова: емоції, концтабір, переживання, психіка, травма

Постановка проблеми. Переживання людиною травмуючих ситуацій є наразі актуальною проблемою для значної частини населення України, оскільки йде війна зі «старшим поколінням». Її наслідки ми важко переживаємо, а наші захисники, які пройшли Іловайськ, Дебальцеве, Донецький аеропорт, торттури полону, відчували всі жахіття реально, і це, на жаль, лише сьогоднішня. Війна закінчиться, а її наслідки довго ще будуть відображатися в суспільстві. Зокрема, у близько 25 % ветеранів в'єтнамської війни, які воювали й не мали фізичних поранень, досвід бойових дій став причиною розвитку негативних психічних розладів. Серед поранених та інвалідів кількість осіб, що страждали на посттравматичний стресовий розлад, становила до 42 %. За статистикою, від 54 до 108 тисяч ветеранів покінчили життя самогубством, а від 35 до 45 тисяч ведуть усамітнений спосіб життя, майже ні з ким не спілкуючись. Значні труднощі виникли й з соціальною адаптацією ветеранів, оскільки великий відсоток актів насилля припадає саме на ветеранів в'єтнамської війни. Крім сучасної «братньої війни», український народ пережив велику кількість травмуючих ситуацій: війни, голодомори,

аварію на ЧАЕС тощо. Перебування людини в травмуючих ситуаціях вивчали (А. Адлер, Ф. Василюк, Б. Колодзін, М. Решетніков, Т. Титаренко, Е. Франкл, В. Янів та ін.).

Серед травмуючих ситуацій своєю увагою ми зупинили на дослідженні переживань людини, яка перебувала в концтаборі. Знаючи всевітньо відому працю В. Франкла «Сказати життя «Так!»: психолог в концлагері», ми не знаємо своїх психологів української діаспори й їхні праці. В. Янів написав в 1948 році роботу «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)», що заслуговує на не меншу увагу, ніж праця В. Франкла. На думку приходять слова Т. Шевченка, щоб чужого навчалися та й свого не цуралися. А ми цураємось і вважаємо, що не здатні на вчинки як в науці, так і суспільно-політичному житті. За А. Адлером – це комплекс неповноцінності, який необхідно долати й ми спробуємо зробити крок до подолання такого комплексу в історії української психології.

Мега статті – з'ясувати особливості переживання людиною травмуючих ситуацій.

Викладення основного матеріалу. Одним з центральних компонентів внутрішнього світу особистості виступає, на нашу думку, феномен переживання. В етимологічному словнику М. Фасмера префікс пере- «переходити, перегордити, перев'язати, перепитати, перегорити» свідчить про певний процес, який відбувається заради чогось, через що, для чого [5, с. 236]. Слово жити означає себе як: «я живу, оживати, відроджуватися, поправлятися» [там само, с. 53]. Відповідно поняття переживання (пережити) є наслідком поєднання префікса пере- та дієслова жити. В такому поєднанні вбачаємо ситуацію психічного осягнення вже колись пережитого на новому часовому відгінку, життєву мить, через яку необхідно перейти, переступити, відроджуватися для нової зустрічі з буттям. Наголосимо, що «одужання», «заживлення» спонукає особистість до відновлення її душевного та фізичного балансу й є необхідною умовою подальшого адекватного онтогенезу. Переживання виступає цілісним процесом у взаємодії зовнішнього й внутрішнього світу, тим самим, допомагає пізнавати об'єктивну реальність.

Феномен переживання розглядається нами як психічний акт, у якому виявляється процес взаємодії об'єктивної реальності й внутрішнього світу людини. Складна взаємодія біологічних, психологічних і соціальних детермінант розвитку, їхні відносна автономність і взаємовплив загалом задають траєкторію життєвого шляху людини, її самотворення як особистості. Отже, переживання розглядається як цементуюча функція особистості, котра зв'язує неусвідомлені й усвідомлені психічні процеси.

Ф. Ю. Василюк [1; 2] розуміє переживання як діяльність, спрямовану на подолання кризової ситуації «Психологія переживання» (1984). Автор розробив систему теоретичних уявлень про закономірності подолання людиною критичних життєвих ситуацій і таким чином розширив межі загально-психологічної теорії діяльності, а також виділив у ній психологію переживання як особливий предмет теоретичних досліджень і методичних розробок. Під переживанням він розумів «особливу діяльність, особливу роботу з перебудови психологічного світу, спрямовану на встановлення смислової відповідності між свідомістю та буттям, загальною метою якої є підвищення осмисленості життя» [2, с. 30].

Ф. Ю. Василюк розробив типологію критичних ситуацій в руслі теорії діяльності. Автор відносить переживання до активного процесу перетворення психологічного світу людини, а детермінують цю активність певні особливості ситуації. Переживання особистісного життєвого світу і виступає предметом типологічного аналізу, як комбінація чотирьох життєвих світів особистості та аналогічно світів життєвої кризи. У ньому виділяються два аспекти – зовнішній і внутрішній світи.

Зовнішній світ має два стани: він може бути легким або важким. Переживання легкого гарантує задоволення всіх актуалізованих потреб людини, що мешкає у ньому і відповідно у важкому навпаки. Внутрішній світ буває простим і складним. У простому світі є лише одна потреба або єдине життєве ставлення особистості. У складному світі потреб або ставлень декілька, і вони можуть вступати у зіткнення одне з одним. Проте поєднання простого та складного внутрішнього світу і легкого та важкого зовнішнього, має свої закономірності [2].

1. «Внутрішній простий і зовнішній легкий».

Процес переживання пов'язаний з уникненням негативних емоцій. Навіть незначна незадоволеність потреб переростає у стрес і є глобальною життєвою кризою. Тоді включається в дію механізм психічного захисту, що все одно не вирішує проблеми, хоча може призвести до значних ускладнень. Головне в цьому світі – повне задоволення потреб. Зокрема, це часто спостерігається в інфантильному підлітковому віці, який характеризується, якщо можна так висловитися «оголеністю душі» під час становлення особистості.

2. «Внутрішній простий і зовнішній важкий».

В цьому випадку процес переживання полягає у будь-якій заміні предмета потреби. Що ми маємо на увазі? Зріла особистість розуміє реальний стан речей у цьому світі, бо кожен солдат мріє стати генералом, але ним реально не стане. І оскільки у людини цього світу є лише одна значуща потреба, то за неможливості її задоволення все життя опиняється під загрозою. І саме фрустрація стає життєвою кризою. Щоб вийти з кризи цього світу людина повинна зупинити свою діяльність, обґрунтувати для себе можливість відмови від неї та повернутися до діяльності з почуттям того, що я це можу не робити. Отже, поряд з принципом задоволення з'являється принцип реальності.

3. «Внутрішній складний і зовнішній легкий».

Процес переживання як шлях подолання ситуації за рахунок ціннісно-мотиваційних перебудов як часткових змін, так і радикальних, тобто створення нової ціннісної системи. І саме внутрішній конфлікт переростає у кризу, оскільки внутрішня цілісність є головною життєвою необхідністю цього світу, а головний принцип – цінність. Людина може зазнати життєвого краху, коли вся система цінностей, якою вона керувалася до цього, виявиться неспроможною до подальшого адекватного існування.

4. «Внутрішній складний і зовнішній важкий».

Це світ вільної творчості особистості, в якому процес переживання пов'язаний з творчою побудовою власного життя. Головна внутрішня необхідність суб'єкту цього світу полягає у втіленні ідеального задуму свого життя. Часто людей цього світу називають фанатами своєї справи. З сучасників це, безперечно, Борис Патон – всесвітньовідомий вчений.

Для життя в цьому світі, поряд з діяльністю, свідомістю, психікою, необхідна ще й воля. Людина має час і право на помилку, на певні коливання в процесі наближення до реалізації своєї творчої мети. Така криза супроводжується розривом з близькими людьми, яку можна подолати за рахунок професійної допомоги спеціалістів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Критичні ситуації життєвих світів (за Ф. Ю. Василюком)

Зовнішній	Життєвий світ	
	Легкий	Важкий
Простий	Стрес (криза)	Стрес Фрустрація (криза)
Складний	Стрес Конфлікт (криза)	Стрес Фрустрація Конфлікт Криза

Отже, відбуваються зміни критичних ситуацій залежно від змін у життєвому світі. Життєвий світ, водночас, без змістовної переробки подій, може слугувати механізмом виникнення критичної ситуації, або її переживання. Наприклад, особистість сприймає подію як глибоко трагічну, а згодом розуміє, що не все так і погано. Відбувається перехід в інший життєвий світ і людина вже сприймає ситуацію не в кризових тонах.

Не так важливо, які переживання: позитивні чи негативні, головне – це успішність цього процесу, в якому реалізується потенціал особистості через пристосування до дійсності. У випадку неуспішних переживань можлива детермінація ускладнень з наслідками різної глибини від тривожності до дезінтеграції та руйнування цілісності особистості. Відомо, що тривожність

знижує ефективність когнітивної сфери й поведінка характеризується неврівноваженістю, яка може призвести до стресу, адже у житті постійно змінюються зовнішні обставини, непомітні на перший погляд. Періодично особистість зазнає дії психічно травмуючих факторів. Життєві обставини значно змінюються з закінченням навчального закладу, весіллям, народженням дитини, і страх перед невідомим, незвичним починає переслідувати людину. Зовнішній світ ставить перед людиною чимало викликів, які відповідно провокують кризові переживання.

«Криза (*epen, crisis* – переломний момент; рішення, вирок) – різкий, загострений стан або занепад у чому-небудь» [3, с. 565].

Т. М. Титаренко щодо цього зазначає: «Кризую можна назвати такий віраж на життєвому шляху, коли під загрозою опиняється життєвий задум, проєкт майбутньої світобудови. Старий життєвий світ руйнується частково чи майже дощенту» [4, с. 14].

У кризовому стані майже завжди здається, що нічого не можна змінити. Проте, навіть якщо це дійсно так, то все одно вихід існує, й ми вбачаємо його в зміненому ставленні до того, що відбулося.

Для того, щоб зрозуміти особливості переживання травмуючих подій звернімося до праць В. Франкла «Сказати життю «Так!»: психолог в концтаборі» та роботи В. Янів «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)». Аналізуючи вище зазначені роботи ми виділили чинники, що негативно впливали на в'язнів німецьких концтаборів та чинники, що сприяли виживанню в нелюдських умовах (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Особливості переживання травмуючих подій в концентраційному таборі (за В.Франклом та В. Янівим)

Автор	Чинники виживання в концентраційному таборі	Чинники негативного спрямування на в'язня
В. Янів	<i>Віра в Бога</i> (самогубства серед українців були виключенням) <i>Психічна життєва настанова</i> (боротися за незалежну Україну)	<i>Безвілля</i> (втрата сенсу життя, невідомість тривалості кари в часі) <i>Безправ'я</i> (порядковий номер, необмежена влада адміністрації) <i>Фізичне змуцання</i> (голод, холод, гігієна, виснажлива праця, побої, покарання (офіційні й неофіційні) експерименти над в'язнями
В. Франкл	<i>Сенс життя</i> (логотерапія) <i>Чорний гумор</i> <i>Віра в Бога</i> <i>Щасливий випадок</i> <i>Виглядати придатним до роботи</i>	<i>Фаза перша</i> (шок: порядковий номер, страх, жах, гігієна, самогубство) <i>Друга фаза</i> (апатія: несправедливість, байдужість, побиття без причини, важка праця, очікування звільнення) <i>Фаза третя</i> (після звільнення)

В. Янів у своїй науковій розвідці «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)», що написана в 1948 році вказує на три основні чинники, які вкрай негативно впливали на психофізичний стан людини. На перше місце автор ставить безвілля, на друге безправ'я й на третє – фізичне знищення.

«Так отже, безвілля, безправ'я й впливаюча з безправ'я масова безперервна езекуція – це три центральні проблеми німецьких концтаборів гітлерівських часів; при тому безправ'я й смерть є своєрідним специфікум модерної Німеччини, яка змінилась за дотепним висказом в'язнів з країни поетів і мислителів у країну суддів і катів»[7, с. 12].

Безвілля, за В. Янівим, це головна мета концентраційного табору: «Мистецтво тортування людини полягає безперечно в тому, щоб довести її до стану повного безвілля й сенс за цим, а може, правильніше, із-за цього обезцінити їй життя» [там само, с. 3]. Втратити сенс життя, останню надію на порятунок, згадуються слова безсмертного Данте перед входом до пекла, що людина має покинути всю надію увійшовши в чорні підземелля. Відсутність сенсу життя, його неможливість, безглуздість проявляється у таких фрустраційних психічних станах, як відчай, безнадія, спустошеність тощо.

«В'язні мусять перестати бути собою. В них має наступити деперсоналізація. Не вільно їм не тільки мати ніякої власності, але й власної думки» [7, с. 3]. Тобто людина перетворювалася на безіменну сиру масу у якій був лише номер, у якій тогочасна честь і гідність, яка втрачала владу над собою і була у руках долі чи то якоїсь сліпої сили, що щораз визначала жити тобті сьогодні чи ні. Втрата віри у майбутнє, доцільність існування, духовна порожнечка, безпотрібність у підсумку призводили людину до духовної смерті.

Аналогічну трансформацію внутрішнього світу та оточуючого середовища концентраційного табору спостерігав В. Франкл. Характер людини зазнавав таких змін, що всі засвоєні традиційні цінності нівелювалися. В умовах невизнання цінності життя людини, людської гідності, примара смерті позбавляла людину волі до супротиву, фізичне виснаження на роботі всіх ресурсів людського організму, докорінно змінювали особистісні цінності людини. В таких умовах людина ставала частиною отари, яку переганяли з місця на місце, ніби отару овець без власних думок і власної волі. І далі автор зазначає: «Людина буквально ставала номером: мертвим або живим – неважливо; життя «номеру» не мало ніякого значення. Що стояло за цим номером і за цим життям, означало навіть ще менше: доля, історія, ім'я людини» [6, с. 203].

Отже, В. Франкл і В. Янів разом вказують на мету діяльності адміністрації концентраційного табору – знищення духовної основи людини.

Межовий прояв страху, який ми називаємо жахом, супроводжується надзвичайно високим рівнем активації вегетативної нервової системи, відповідальної за роботу серця та інших органів. Надлишкова активація вегетативної нервової системи створює непомірне навантаження на життєво важливі органи, які в цих умовах працюють на межі зриву. Інтенсивний страх створює ефект «тунельного сприйняття», що значно обмежує сприйняття, свободу й мислення у виборі поведінки людини. Утворюється почуття безвиході, невпевненості у власній безпеці, своєму фізичному й психічному «Я», загрозі життю. Переживання, які пов'язані зі страхом, назавжди закарбовуються в свідомість суб'єкта.

Ми не маємо наміру описувати детально жахіття, які переживали в'язні концентраційних таборів, лише окреслимо певне коло жахливих випробувань засуджених. В. Янів вказує на те, що в концентраційних таборах існували офіційні й не офіційні види покарань. До офіційних належали: стояння до 24 годин; биття буками; кара палено; темницю; карна компанія; позбавлення їжі, а до не офіційних – жорстоке побиття, експерименти над засудженими тощо. Зокрема перерахуємо які експерименти над в'язнями проводили німецькі лікарі і вчені (23 з яких були засуджені в Нюрнбергу в 1946-1947 роках): вплив на організм кисню; перебування людини в холодній воді; вживання морської води; зараження різними вірусами, ламання кісток; вплив газу на людину; стерилізація; штучне запліднення; вплив на свідомість в'язня тощо.

Визначальним аспектом виживання у депривуючих умовах концентраційного табору була боротьба. «Щоб зберегти свою самоповагу, людина втрачала почуття власної індивідуальності й внутрішньої свободи та особистісної цінності і сприймала себе частиною людської маси» [там само, с. 169]. Такий стан людини постулово наближав її до рівня існування тварини. Тобто необхідність самозбереження набувала ззовні тваринних форм поведінки, а внутрішній світ, тих хто борювався, залишався самодостатнім, збереженням, концептуальним оберегом «Я» особистості.

Людина, яка опинялася в таких умовах, майже миттєво виявляла свою сутність: від першого опору складним життєвим ситуаціям табору до духовного розтління внутрішньої світобудови (підлості, зрадливості тощо). Депривація голодом, холодом, постійною смертельною небезпеккою, невизначеністю, тривалістю (безкінечністю години) спрошували життєвий простір існування: «І ми, вівці, думали лише про дві речі: як спастися від злих собак і як отримати небагато їжі» [6, с. 201]. В. Франкл пов'язує людину з духовною субстанцією, завдяки якій вона долає складні ситуації життя від народження й до смерті.

Криза може скінчитися на будь-якій стадії, якщо небезпека зникає або знаходиться рішення. Внутрішнього необхідності життя особистості є реалізація свого шляху, свого життєвого задуму. Одним з провідних психологічних «титанів», що проводить задум крізь неминучі труднощі й складності світу, є воля, як знаряддя подолання «помножених» одна на одну складностей. Коли в найважливіших життєвих ситуаціях людини воля виявляється

неспрможено подолати труднощі, виникає специфічна для цієї площини життєдіяльності критична ситуація – криза.

Звернімося до спогадів, які описав В. Франкл: «Підлітком я думав, що розповім світу, що я бачив у Освенцимі в надії, що світ стане одного разу іншим. Проте світ не став іншим, і світ не хотів слухати про Освенцим. Лише значно пізніше я дійсно зрозумів, в чому сенс страждання. *Страждання має сенс, коли ти сам стаєш іншим*» [6, с. 43].

В. Франкл зазначає про ще один з механізмів виживання в концентраційному таборі: «...голіться кожного дня, якщо це загалом можливо, навіть якщо для цього знадобиться користуватися шматком скла..., навіть якщо заради цього необхідно буде віддати останній шматок хліба. Ви будете виглядати молодшим, а від гоління ваші щокі будуть виглядати червоними. Якщо хочете залишитися живим, існує один спосіб: виглядати придатним до роботи» [там само, с. 172].

Отже, депривованому в'язню Освенциму, щоб не потрапити в газову камеру необхідно було пам'ятати про поведінку виживання: постійне гоління, намагання стояти прямо та ходити енергійно та ін. Відчуття фізіологічної депривації супроводжувало людину постійно, майже кожно хвилину. І далі автор згадує, «... ніжно торкатися шматка хліба в кишені, спочатку гладити його замерзшими пальцями, потім відламати крихітку й покласти її до рота, потім останнім зусиллям волі дати собі обіцянку зберегти цей шматок хліба на полудень» [там само, с. 183–184].

У фізіологічно депривованій особистості, яка існує в замкнутому, блокуєчому основні вітальні потреби середовищі, можуть змінюватися й видозмінюватися найважливіші складові її психоструктури, що культивує антисоціальні поведінкові тенденції. Тривале й надмірне блокування фундаментальних потреб породжує «неврози існування», що спонукають людину до трагічного й депресивного світосприймання, втрати віри в себе та насолоди життям і призводять до страждань та безсилля.

Ми вважаємо, що релігія була одним із факторів виживання в умовах концентраційного табору. В. Франкл згадує: «Глибина і сила релігійної віри часто дивувала і заціпала засуджених, які прибували. Найбільше враження створювали імпровізовані молитви і служби в кутку бараку або в темряві критої вантажівки, на якій нас везли в табір з віддалених робочих дільниць, стомлених, голодних і замерзлях в нашому подертому одязі» [6, с. 186].

Крім сенсу життя, в концентраційному таборі допомагала пережити постійні травмуючі ситуації й глибока віра засуджених, як зазначав В. Янів: «Блаженні ті, які в пормі зберегли віру, що по смерті прийде воскресіння. Віра в те, що ще й по роках в'язниці будемо здібні на чин і на творчість, залежить безперечно від психічної життєвої настанови людини ...» [7, с. 5].

Феномен «релігії» виступає, як внутрішнє відчуття суб'єкта, для якого є характерною глибока непохитна віра у вищу силу, що керує його долею. Така сила має абсолютну владу над віруючим, вимагає від нього поклоніння та беззаперечної слухняності, покірливості, адже гріховність карається пекельними стражданнями та смертю, але водночас, і давала відчуття внутрішнього спокою та захищеності. Хоч би ти був при смерті чи в дуже великих небезпеках, – не трай надії. Бог завжди у силі й з безвихідних обставин знайти вихід.

В. Янів дає відповідь на питання про те, яким чином українські в'язні переживали існування в німецькому концтаборі: «...дивна внутрішня сила казала українцві перемогти в собі слабкість і зневіру» [7, с. 34]. Автор вказує на те, що самогубства серед українських в'язнів були виключенням. Оскільки сенсом життя переважної більшості наших патріотів була незалежна й вільна Україна. Таким чином, В. Франкл та В. Янів у своїх роботах наголошують на тому, що сенс життя є тим життєдайним джерелом, що б'є незважаючи на найжахливіші травмуючі ситуації в яких знаходиться людина.

Висновок. Феномен переживання розглядається нами як психічний акт, у якому виявляється процес взаємодії об'єктивної реальності й внутрішнього світу людини. Складна взаємодія біологічних, психологічних і соціальних детермінант розвитку, їхні відносна автономність і взаємовплив загалом задають траєкторію життєвого шляху людини, її

самотворення як особистості. Отже, переживання розглядається як цементуюча функція особистості, котра зв'язує неусвідомлювані й усвідомлювані психічні процеси. Психічна травма пов'язана з важкими переживаннями, що може привести до депресій, неврозів та інших хворобливих реакцій. Таким чином, наслідком психічної травми є різноманітні uszkodження психіки та важкі переживання людиною травмуючих подій.

Проаналізувавши працю В. Франкла «Сказати життя («Так!»): психолог в концлагері», та роботу В. Яніва «Німецький концентраційний табір (спроба характеристики)», можемо констатувати, що праця психолога української діаспори В. Яніва заслуговує на не меншу увагу, ніж праця В. Франкла.

Уточнено, що в концентраційних таборах існували офіційні й не офіційні види покарань. До офіційних належали: стояння до 24 годин; биття буками; кара палею; темницею; карна компанія; позбавлення їжі, а до не офіційних – жорстоке побиття, експерименти над засудженими.

Встановлено чинники, які сприяли виживанню в умовах німецького концентраційного табору: сенс життя (В. Франкл) або психічна життєва настанова (В. Янів); гумор, а найважливішим – віра в Бога (самогубства серед українців були виключенням). Адаже коли ми знаходимо новий сенс, він так змінює наше самовідчуття, що після цього й наші стосунки зі світом стають повністю іншими, а це є запорукою адекватного проживання травмуючих подій.

Отже, розуміння процесу переживання психологічної травми в концтаборі дасть можливість адекватно реагувати на травмуючі виклики суспільно-політичного життя в Україні, тим самим, сприяючи збереженню фізичного та психічного здоров'я українського народу.

Список літературних джерел:

1. Василюк Ф. Е. Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования) / Федор Ефимович Василюк. – М.: Смысл, 2005. – 191 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Федор Ефимович Василюк. – М.: МГУ, 1984. – 200 с.
3. Словник інішомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с. – (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).
4. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межах буденності. / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – с. 376.
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: [2-е изд.] в 4 т. / Т. 3. (Муза – Сят) / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – [2-е изд.], стер. – М.: Прогресс, 1987. – 832 с.
6. Франкл В. Доктор и душа / Виктор Франкл / [пер. с англ., предисл. А. А. Бореев]. – СПб.: Ювента, 1997. – 285 с.
7. Янів В. Німецький концентраційний табір (спроба характеристики) / Володимир Янів. – Мюнхен.: НДДУМ, 1948. – 55 с.

В статье рассматривается проблема переживания травмирующих ситуаций на примере всемирно известной работы В. Франкла «Сказать жизни «Да!»: Психолог в концлагере» и работе В. Янива «Немецкий концентрационный лагерь (попытка характеристики)». Акцент делается на преодолении комплекса неполноценности в истории украинской психологии, поскольку работа В. Янива заслуживает не меньшего внимания, чем труд В. Франкла.

Ключевые слова: эмоции, концлагерь, переживания, психика, травма.

In article rasmatryvaetsya problem perezhivaniya travmyuyuschykh situations Example vsemyrno yzvestnoy work V. Frankl "Rabies life" Da! ": Psychologist in Ravensbruck" and the work W. Yanyva "German kontsentratsyonnyy Camp (attempt characteristics)." Delaetsya focus on overcoming complex nepolnotsennosty ukraynskoj in the history of psychology, because the Business W. Yanyva zasluzhyvaet no mensheho attention, than labor V. Frankl.

Keywords: emotions, Ravensbruck, perezhivaniya, psyche, trauma.

Девіс Л.А. - кандидат психологічних наук, доцент, Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, email: danks@ukr.net

Завацька Н.С. -- доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної та практичної психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк)

Сербін Ю.В. – старший викладач кафедри соціальної та практичної психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк)

Кирпенко Т.М. - кандидат психологічних наук, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Київ)

Клибайівська Т.М. - кандидат психологічних наук, доцент кафедри історії України та філософії, Вінницький національний аграрний університет, ел. пошта: in_ka@inbox.ru

Коваль І.А. - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психосоматичної медицини і психотерапії Національний медичний університет імені О.О.Богомольця, Київ, irenekoval@bigmir.net

Ковальчук Ю. В. - старший викладач Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна, електронна адреса: Dmytriy_k@ua.fm.

Комар Т.В. – кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології та педагогіки, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

Кормишев М.В. - кандидат психологічних наук, старший викладач Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ

Котова Ю.В. магістр з психології

Недайбіда Ю.П. - кандидат технічних наук, доцент

Левицька І.В. - здобувач кафедри психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Северодонецьк

Летцев В.М. – кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії історії психології імені В.А. Роменця Інституту Психології імені Г.С. Костюка НАПН України, вул. Паньківська, 2, м. Київ, 01033. E-mail: victor.lettsev@gmail.com

Лотоцька-Голуб Л.Л. - науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Київ)

Маслюк А.М. - кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії історії психології ім. В. А. Роменця Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна

Михайлюк І.В. - аспірант лабораторії методології і теорії психології інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна. E-mail: innesh5@mail.ru

Міляєва В.Р. - доктор психологічних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії культури лідерства Київського університету імені Бориса Грінченка E-mail: valerija-milaeva@yandex.ru

Наукове видання

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Том IX

Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія

Випуск 7

Головний редактор

Максименко Сергій Дмитрович, дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор

Надруковано з оригінал-макета авторів

Підписано до друку 28.05.2015. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 23,75. Обл.-вид. арк. 36,4.

Замовлення № 1087. Наклад 100 прим.

Віддруковано з оригінал-макету замовника

ПП Лисенко М.М.

м. Ніжин, вул. Шевченка, 20

тел. (04631) 9-09-95, (067) 441-21-24

E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції, серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.